

որոյ անունը կայ՝ ինք չկայ զժրագրաբար բոլոր Ազգիս մէջ :

Իսկ մեզ՝ ժողովրդեանս՝ անհրաժեշտ պարտ կ'մնայ յարգանք առ ազգային վարչութիւնն, և չեմք ան ու բարոյական աջակցութիւն նորա ամեն ազգօգուտ գործոց ու ձեռնարկութեանց յաջողութեան և արդիւնաւորութեան համար :

Փետր. Թ. 844, Նոյեմ. 28.

Հետեւեալը ևս կարեւոր կ'համարինք հաղորդել ընթերցատէր և հետաքրքիր ազգայնաց՝ որ Փարիզոյ մէջ եղած Մուրատեան վարժարանի շէնքին նկատմամբ և այլ բաւական տեղեկութիւնք կ'մատակարարէ :

ՄՈՒՐԱՏԵԱՆ ՎԱՐՇԱՆ

Բէրլ. Կ. Պետրոյ, 10 Նոյեմ. 1875.

. . . Խմբագիր,

Պատուական Օրագրոյդ 1086 Թուոյն մէջ՝ Լեւնդ — Թայմըն Թարգմանեալ հատուած մի կարգացի Մուրատեան վարժարանի վերայ :

Պատեհ անթի թողլով վերոյիշեալ գրութեան պատմական տուալին մասունքն, կանցնիմ այն կէտերու քննութեան՝ որք Գաղղիոյ վերջին պատերազմին ժամանակ և անկէ յետոյ մինչև ցայժմ Փարիզի Հայոց վարժարանին կը վերաբերին :

Պ. Նամակագիրն կըսէ թէ Մուրատեանի Տնօրէնութիւնն անոր հաստատութեան օրէն հիտէ մէկ մասն միշտ վարձու տուած է, մէկ մասնն ըսելով անշուշտ յօդուածագիրն կուգէ հասկնալ զպրօցին փողոցի վերայ եղած կտորին առաջին յարկն (երկրորդ յարկը տղոց յատկացեալ է) որովհետեւ տան դրան ձախ կողմն է անմիջապէս Մատուոյ, և աջ կողմն՝ որ կէս յարկ մի կը ներկայացնէ՝ ըստ Փարիզու սովորութեան, զոնապաւնըն ընտանեօքն հանդերձ կը բնակի. քիչ մ' անդին — նոյնպէս փողոցին վերայ վարի յարկը — կան երկու ըստ բաւականին զարգարեալ փոքրիկ սենեակք՝ որք խօսարան (parloir) և պէտք աւունն կը կրնն. ասոնց վերայ է պղտիկ դատիկսն

(appartement) մը՝ որ երեք հոգիէ — այս ինքն մայր մ' ու երկու տարիքն առած աղջիկէ բաղկացեալ ընտանեաց մը բնակարանն է խոհակերտին միատեղ. — այս երկու կանայք աշակերտաց աւողջութեան ու հիւանդութեանց ժամանակ գովելի անձնութիւնութեամբ մը ընտանեկան սիրոյ զուրկ մնացող պանդխտացեկոց մայրական խնամքներն մատակարարելով կըբաղին, թէպէտ և ի մեծ մոռացութիւն հայրենեաց զիրկն վերադարձողաց :

Վերոյիշեալ դատիկսնին քով կան ևս փոքր ու մեծ հինգ խուց՝ որոց մին — այս է առաջինն — հին կօշկաց շտեմարան է, ուրիշ մը — այս է ամենէն վերջինն ու մեծն — տղոց ճերմակեղինաց պահպանութեան յատկացեալ սրահ մի է. իսկ մէջ տեղն այլ պարապ մնացող երեք սենեակներն երբեմն երկրորդական Գաղղիացի վարպետին, Տաճկի Հօճային, և հիւանդապահ երկու քերոց բնակարանին մօտ գտնուելովն՝ անհանգիստ վիճակի մէջ գտանող աշակերտաց յատկացեալ են՝ ասոնց մէջ կրակարան ըլլալուն պատճառաւ — Ուրեմն ինձ կը մնայ համառօտ տեսութենէս վերջըն՝ միայն հարցանել յօդուածագիրն թէ՛ անդին ուրիշ ինչ տեղ մնաց վարձու տալու — Խօսքս վարժարանին բաց ժամանակին վերայ է, ինչպէս ևս ինքն կ'ըսէ —

Այս առաջին սուտ՝ զորս համբելու հօգն ընթերցողին ուշադրութեան ու համբերութեան կը յանձնիմ :

Նամակագիրն կը շարունակէ թէ՛ զպրօցիս Տնօրէնութեան հին սովորութեանց հակառակ՝ վարժարանն հիմայ վարձու տրուած չէ, և ըստ իւր կարծեաց՝ ասոր հակառակը պնդողներն ալ սուտ զրոյց են. Հիմայ նայինք թէ երկուքներնէս ո՞վ է կուսակցութեան մը կոյր գործի. — զի առաժը կըսէ՝ «ուզածը զրուցողը չուզածը կը լսէ» :

Այլ շատանամ — նաև ընթերցողն ընդ իս — սոսկ յառաջ բերելու իբր անդիմադրելի փաստ յայսմ աւուր Փարիզի Մուրատեան վարժարանի մէկ մասին — այս է Գաղղիացի և Տաճկի վարպետաց ու անհանգիստ տղոց յատկացեալ սենեակներուն վարձու տրուած ըլլալուն թէ Բէրլինը հարուստ աղջիկ մ' ևս կը բնակի հոն և թէ զա-

նազան երեք խուցերուն մէջ քէմէներ դրած՝ իւր խնկութեան ժամերն դաշնակ դարնկով կանցնէ։
Այս եղաւ երկուք։

Մեր ճշմարտախօս պարոնն կը յաւելու թէ 1870 էն՝ դպրոցն Օսմանեան զետպանատուն եղած է. իրաւ է որ Հասարակապետութեան (commune*) ժամանակ այսպէս էր. սակայն զարմանալի բան թէ ի՞նչպէս մեր լեզուագարը չգիտնայ թէ Փրէզպուրկ փողոցին պալատան արեւէն յետոյ Փարիզու ամենագեղեցիկ փողոցներէն միոյն մէջ — կարծեմ՝ Լաֆֆիթ փողոցն — հաստատուեցաւ Օսմանեան զետպանատունը։

Սուտերն եղան երեք . . .

Գանք հիմայ շէնքը ծախուելու կէտին. ճշմարտութեան քարէնէն կըսէ թէ այս «դրոցն խիստ նշանաւոր սուտ մ» է . . .

Իմ՝ աղէկ գիտցածս ու ձեռնհաս ֆարքէ մը դրեմ թէ ականջով լսածս այն է՝ որ Փարիզու վարժարանն անգործութեան դատապարտեալ լինելն պատճառաւանկով՝ զայն պիտի ծախեն և ի Վ. Պոլիս վարժարան մի պիտի հաստատեն Վենետիկոյ Ս. Ղազարու կղզոյն բնակիչ վարդապետներն՝ հարկաւ՝ Միխիթարեան անուամբ։ Աւելի աղէկ հասկցնելու համար՝ հարկ կը դատեմ աւելցնելու թէ Գաղղիոյ կառավարական օրինաց մէջ դպրոցի մը վերացեալ անուան որ և է ստացուածք չկարենալով պատկանիլ, Միխիթարեան միաբանութեան հաւաքական անուան առնուած է վարժարանի շէնքն, և տարուէ տարի չգիտեմ որչափ վարձք կուտայ Տնօրէնութիւնն Միխիթարեան վանուց, թէպէտ և առ երեսս են ամենայն այս պայմաններն՝ իբր թէ մերայնոց պարսաւելի անհոգութեամբն ամենայն ինչ ի նոսա ի մի ձուլեալ չըլլար։

Սուտը՝ չորս եղաւ . . .

Կարգը եկաւ դպրոցին շէնքը չծախելու պատճառաբանութեանց և գրութեան ամենախորհրդաւոր մասին. — առ այժմ՝ յօգուածագիրն լսեմ որ հետեւեալ կերպով կը խօսի։

Commune բառը առաւել կնշանակէ Համայն կամ Ընդհանուր քան թէ Հասարակապետութիւն, որ Գաղղիարէնն է République.

Եստոթ. Խմբ. Արարատայ

« Նախ Գաղղիոյ կառավարութեան (թիւնն իշխանութեամբ՝ բայց միայն «Հայ ազգին արդար բողոքանաց անսպով») յետոյ Բարիզ բնակող և այս մասին շահաւէտ «շող քանի չը նշին» ասոր (շէնքին ծախուելուն) «պիտի ընդգիմանային. որոնց պատճառները հոս «յարմար չենք դատար յայտնել . . .

Միթէ հասարակաց զաղապարին տառանէն աւելի ուրիշ ի՞նչ յարմար տեղ կայ՝ մէյ մը դրելու սկսելէն վերջն՝ ժողովուրդը լուսաւորելու համար հարկ եղող խորհրդաւոր — թերեւ ամենակարեւոր — կտոր մը քօղարկելու անոր աչաց։ Առանց անքաղաքաւարութիւնն մինչև այն մի քանի շահաւէտ անձանց անուններն իսկ գիտնալու չափ մղելու՝ միայն կուզենք հասկնալ — և այս ալ իրաւամբ, զի Ազգին ամենախափուկ և կենսական խնդիր մ'է սա — թէ ի՞նչ է անոնց ունեցած շահերն զորս չկրնար նամակադիրն յայտնել։ Գնահատաւորութիւնն — որոյ սա բարեկամ կը կանգնի — իրեն պատուոյն պարտք կը դրնէ որ պարզամտաց վերաշինութեանն համար ձեռնարկած աշխատութիւնն ամենայն առաքինութեամբ յառաջ տանի — պարագաներովն հանդերձ, — որպէս զի՝ ի մեծ խայտառակութիւն ձրի անուանարկեաց՝ անպաշտպան անմեղք արդարութեան լուսով ճաճանչեալ երևին ամենեցունց, և այն իսկ եղիցի վարձք նորին։ Սակայն իւր առաջին փորձին մէջ ամենէն վիճելի խնդիր մը վերայէն լուեկայն անցնելն՝ արդէն իսկ շատ կը ցուցնէ որչափ գրութեան ճշմարտութիւնն որոշ միջոցներով, բոլորովին հակառակ արեւելեան կամ լաւ ևս Հայկական այն վեհ ոգոյն՝ որ ամենայն իրի՝ հրատարակութեան և հետեւաբար քննադատական լուսով ճշմարտութիւն լինելն միայն կրնա դուրսի։

Խնդրելով ի Հրամանոցդ . . . Խմբագիր, որ ներկայիս ձեր թերթին ամենամօտ թուոյն մէջ անկիւն մը շնորհիւ բարեհաճիր։

Մեամբ ցանկացող բարբորութեան

Հայ ազգիս

ԵՐԿԱՅ:

Օրագիր, Թ. 1292, Նոյ. 13

Հետեւեալ հնադիտական գրութիւն Մասիսի մէջ երևեցաւ:

«Վանայ Հայկական սեպագրութեանց բանալին գտնող ներհուն արեւելագէտ Տորթոր Մորթման էֆէնտին՝ Հայոց Տիգրանակերտ մայրաքաղաքին վրայ հետեւեալ կարեւոր և հմտալից յօդուածը գրելով մեզ զըզեւած է, որպէս զի՝ եթէ արժան գատինք՝ թարգմանելով լրագրոյս մէջ հրատա-
րակենք:

Սիրով ընդունեցինք մեր Հայասէր գիտնական բարեկամին առաջարկութիւնը, և ահա աքաղաղա-
պէս թարգմանելով Հայ բանասիրաց ուշադրու-
թեանը կրննրկայացնենք՝ իրրեւ ազգային պատ-
մութեան լուսատու գրուագ մը:

ՀԱՅՈՅ ՀԻՆ ՏԻԳՐԱՆԱԿԵՐՏ ՄԱՅՐԱՔԱՂԱՔԻՆ ԴԻՒՅ ՎՐԱՅ:

Քրիստոսի գալուստէն մէկ դար առաջէն սկսեալ Յոյն և Հռովմայեցի պատմիչք քանիցս կը յիշեն Հայաստանի հին Տիգրանակերտ մայրաքաղաքը, զոր Տիգրան Բ թագաւորը շինեց Սեւեկիաց-
ւոց երկիրներուն տիրելէն ետեւ, և իր անունը տուաւ անոր: Քիչ ժամանակ ետքը՝ յիշեալ քա-
ղաքն Հռովմայեցւոց Լուկուղղոս զօրապետէն յարձակմամբ առնուեցաւ, և պարզ գիւղ մը դարձաւ: Սակայն յետոյ, Ներոնի կայսրութեան օրով, երբ որ Հռովմայեցւոց Վորրուղոն զօրապե-
տը Հայաստան արշաւեց, Տիգրանակերտ վերստին ամուր քաղաք մ' եղած էր, որ իր զանազան բա-
ցաւ յաղթականին առջև, բայց միջնաբերդը զի-
մանալով՝ յարձակմամբ առնուեցաւ: Տարի մ' ետքը ալ՝ Պարթևաց Մոնէղ զօրապետն յիշեալ քաղաքին վրայ յարձակելով՝ Հռովմայեցւոց զօ-
րքը քանի մ' ամիս պաշարեց հոն: Այնուհետեւ այս քաղաքին անունն անհետացաւ պատմութեան մէջ:

Այս մայրաքաղաքին զրից վրայ Յոյն և Հռովմայեցի պատմագրաց տուած տեղեկութիւնները խիստ տարտամ և մինչև իսկ հակասական ըլլա-
լով, ճիշտ եղբակացութիւն մ' անոնցմէ հանել անհնար է: Գաղղիացի հռչակաւոր աշխարհա-
գէտը՝ Պ. Տ'Անվիլ՝ առեքելոյթ նմանութենէ մը

խաբուելով, Վանայ և Տիարպէքիւրի մէջ տեղը գտնուող Սէօրգ (Սուերդ) քաղաքը համարեց զայն: Քիննէյր Անդղիացի Ճանապարհորդն ալ նոյն կարծիքն ընդունեց, բայց շուտով կը ցրի երբ որ խորհուի թէ Լատիններէն թէլէրմոնէլէրմ բառին ծայրի «ել» վանկը Գաղղիներէն «ելէն» բառին պէս չ'հնչուիր, այլ «ել» կը հնչուի. ուրովհետեւ Յունարէն թէլէրմոնէլէրմ բառէն և հայ-
կական բնիկ Տիգրանակերտ անունէն առնուած է: Ասկէց զատ արդի Սէօրգ քաղաքին մէջ բնաւ հին չենքերու հետք չկայ, որպէս զի հին Տիգրա-
նակերտն ըլլալուն իբրեւ նշան կարենայ ցոյց տրուիլ. և վերջապէս Տիգրանակերտի առջև ե-
ղած պատերազմաց և պաշարմանց վրայ Յոյն և Հռովմայեցի պատմագրաց գրածները Սէօրգի ներկայ զրից հետ բնաւ չեն համաձայնիր:

Գալով Հայ պատմագրաց, Մովսէս Խորենա-
ցիէն սկսեալ ամենն ալ Տիգրանակերտ քաղաքն արդի Տիարպէքիւր քաղաքը կը համարին, և այս կարծիքը բնաւ կասկած յարուցած չէ յիշեալ ազդին գիտնող մէջ: Սակայն Լուկուղղոսի և Վոր-
րուղոնի արշաւանաց պատմութիւնները, որչափ և տարտամ ըլլան, բաւական են այս կարծեաց սխալ ըլլալը ցուցնելու. որովհետեւ աներկրայիլ է թէ Հայաստանի այս հին մայրաքաղաքը Տիգ-
րիս գետին արեւելեան կողմն և անկէ քիչ շատ հեռի էր:

Արեւմն վիճարանութիւնը բաց է տակաւին, մանաւանդ որ խնդրոյ տակ եղած նիւթն ըստ բաւականին քննուած չէ գետ:

Մեր վաղեմի բարեկամ Պ. Հ. Քիէբեր, Պէր-
լինի համալսարանին դասատուն, որ փոքր Ասիոյ ամենէն լաւ աշխարհագրոյց քարտէսը շինած է, այս վիճարանութիւնը նորէն սկսաւ: Պէրլինի գիտութեանց ձեմարանի պարբերականին մէջ յօդուած մը հրատարակեց՝ «Հայոց Տէլէրմոնէլէրմ հայրաքաղաքն» Բէլի լէյս: մակագրով ուր ամեն աշխարհագրաց և Յոյն և Հռովմայեցի պատմա-
գրաց բոլոր գրածները յիշելով քննեց, և այս քննութեամբ ձեռք բերուած արդիւնքնիւր խնա-
մով բաղդատելէ ետեւ, այս եղբակացութեան հասաւ թէ Ժ. Վ. Թայլըր Անդղիացի Ճանապար-
հորդը որ հիմա Էրզրումի և Տիարպէքիւրի Անդ-